

Edward Hajduk, *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, ss. 199.

Praca Edwarda Hajduka jest próbą analizy współczesnego społeczeństwa polskiego z perspektywy powtarzających się wzorów kształtujących biografie jednostki. Takie spojrzenie na relacje pomiędzy jednostką a społeczeństwem jest cennym nawiązaniem do tradycji socjologii humanistycznej, jak i próbą uczynienia z refleksji nad warunkami, w jakich rozgrywa się życie współczesnego człowieka nowej subdyscypliny socjologii. Autor słusznie zauważa brak całościowej syntezy opracowań dotyczących faz socjalizacji jednostki w zmieniającym się społeczeństwie. Rozwiązaniem tej kwestii jest więc analiza zmian dokonujących się w społeczeństwie z perspektywy wyboru i realizowania przez jednostkę określonych schematów aksjonormatywnych, jak i behawioralnych kształtujących określony wzór przebiegu jej życia. Prezentowana praca zawiera również precyzyjnie opracowany schemat metodologiczny dotyczący analizy przebiegu życia jednostki. Ów schemat jest moim zdaniem udaną próbą wykorzystania metody biograficznej F. Znanieckiego do analizy przemian społeczeństw niezależnie od fazy ich rozwoju.

Głównym problemem opracowania jest ukazanie społecznych determinant różnicujących wybór określonych wzorów przebiegu życia jednostki w zmieniającym się społeczeństwie. Jednostka jest tutaj świadomie działającym podmiotem dokonującym swych wyborów w oparciu o społecznie ustalone standardy. Normy te są względnie stałą predyspozycją do wartościowania celów, planów życiowych oraz miejsca w strukturze społecznej realizowanych w okresie dorastania, pracy zawodowej, jak i starości. W rozdziale pierwszym E. Hajduk poddaje analizie istniejące ustalenia terminologiczne dotyczące takich pojęć jak: wzór osobowy, wzór kultury, wzór biografii i wzór przebiegu życia. Pręczyżne ustalenie ram definicyjnych tych pojęć ma kluczowe znaczenie w dalszych rozważaniach. Autor dostrzega brak konsekwencji terminologicznej socjologii, jak i nauk pokrewnych w wypracowaniu jednolitej koncepcji teoretycznej zmierzającej do refleksji na kulturowymi czynnikami wpływającymi na działania uczestników życia społecznego.

Zdaniem Autora wzór osobowy jest zespołem norm adresowanych do określonych członków grupy. Odbiorcy tego przekazu są rekrutowani pod względem posiadania przez nich kapitału społecznego, którego wskaźnikiem może być wiek, wykształcenie czy pozycja społeczna. Wzór osobowy może być czasem utożsamiany z ideałem. Dzieje się tak najczęściej, gdy ów wzór staje się przedmiotem oceny z etycznego punktu widzenia. Wzór kulturowy różni się od wzoru osobowego tym, że dotyczy wielkich grup społecznych i charakteryzuje jej odrębność. Nieco inaczej, określa Autor pojęcie wzoru kulturowego. Wzór kulturowy jest propozycją terminologiczną zaczerpniętą z prac F. Znanieckiego. Wzór kulturowy jest więc związany z czynnościami zorientowanymi na istniejące normy zbudowane na społecznie legitymizowanych wartościach. W toku rozważań Autor poszukuje rozwiązania terminologicznego pokazującego relacje pomiędzy wzorem a typem szczególnie na płaszczyźnie zoperacjonalizowania pojęcia wzoru. Moim zdaniem brakuje tutaj rozwiązania F. Zanieckiego (na którego co prawda Autor powołuje się, ale w nieco innym kontekście). Mowa tu o koncepcji relacji pomiędzy wzorem a typem zamieszczonej w książce *Social Actions* (Znaniecki 1936: 36).

Najistotniejszym problemem podejmowanym w tej części książki jest określenie zagadnień podejmowanych w opracowaniu wzoru przebiegu życia (biografii). Koncepcja opisywania współczesnego społeczeństwa z perspektywy wyboru społecznie determinowanych wzorów jest ważną odpowiedzią na niedoskonałości współczesnego nurtu socjologii ankietowej. Podstawową zaletą tego podejścia jest założony *implicitie* indukcyjny model poznania oraz traktowanie przemian społecznych z perspektywy doświadczającego jej podmiotu. Wzór biografii określa prawdopodobny przebieg całego życia członka określonego społeczeństwa. Wzory te tworzone są poprzez recepcję czynności, które w ramach dominującej grupy społecznej są uważane za funkcjonalne. Wzór biografii jest procesem sankcjonującym włączanie cech jednostkowych do istniejącego porządku aksjonormatywnego tworzącego wzór. Rezultatem powyższych ustaleń jest stwierdzenie Autora dotyczące możliwości dokonywania wyborów istniejących w społeczeństwie wzorów przebiegu życia.

Przebieg życia jednostki uczestniczącej w życiu społecznym posiada zróżnicowane formy uzależnione od rodzajów podejmowanej działalności. Jednakże istnieją pewne stałe schematy ilustrujące orientację życiową jednostki. Wybór owych schematów jest uzależniony od wpływu grup społecznych, z którymi styka się jednostka, realizując poszczególne fazy swojego życia. Dla E. Hajduka podstawowym modelem obrazującym fazy życia jednostki jest po pierwsze nabywanie kompetencji człowieka dorosłego, po drugie wykorzystanie tych kompetencji realizowane podczas aktywności zawodowej, po trzecie faza emerytury. Treść wypełniająca sposób zagospodarowania poszczególnych faz życia jest zróżnicowana zarówno własną aktywnością członka danego społeczeństwa, jak i etap rozwoju społeczeństwa jako całości. Prezentowany model faz życia jest obowiązujący w społeczeństwach przemysłowych. Współcześnie następuje wzrost znaczenia konkurencyjnych wobec niego wzorów przebiegu życia. Zdaniem Autora przemiany w sferze kulturowej, ekonomicznej, jak i społecznej doprowadziły do powstania następujących modeli przebiegu życia jednostki, jak i całych grup społecznych. Pierwszy z nich jest realizowany za pośrednictwem kultury, a jest nim wzór estrady. Drugi wzór jest związany z orientacją życiową nastawioną na uzyskiwanie wyników sportowych, a jego symboliczną manifestacją jest wzór stadionu. Trzeci wzór realizuje jednostka, uczestnicząc w różnego rodzaju organizacjach partyjnych. Miernikiem powodzenia tego wzoru jest instytucja parlamentu. Kolejnym wymienionym wzorem przebiegu życia jest orientacja na przedsiębiorczość tożsama z aspiracją jednostki do świata biznesu. Jego manifestacją jest instytucja banku. Powstanie wzorów przebiegu życia konkurencyjnych wobec podstawowego jest wskaźnikiem rozwoju kultury, jak i zróżnicowania ról społecznych podejmowanych przez jednostkę podczas fazy całego życia.

Koncepcja rozpatrywania przemian społecznych z perspektywy zmian wzorów biografii działających podmiotów obudowana jest swoistą metodologią. Analiza wzorów biografii winna odbywać się z uwzględnieniem jej historycznego kontekstu. Istnienie owych wzorów uzależnione jest również od wpływu różnego rodzaju instytucji, jak i poziomu integracji jednostki ze społeczeństwem. Nakreślone przez Autora teoria, jak i metodologia badań nad wzorami przebiegu życia prowadzi do słusznego stwierdzenia o konieczności wprowadzenia do socjologicznej refleksji nad społeczeństwem nowej subdyscypliny zajmującej się analizą wzorów przebiegu życia i ich roli we współczesnym społeczeństwie.

Drugi rozdział omawianej książki zawiera problematykę znaczenia instytucji w kształtowaniu i funkcjonowaniu zróżnicowanych wzorów przebiegu życia. Udział jednostki w określonych instytucjach jest uzależniony od fazy życia, w której się znajduje, jak i od wyboru określonego modelu przebiegu życia. Udział jednostki w życiu społecznym odbywa się za pośrednictwem instytucji, które zapewniają ład społeczny, są źródłem prestiżu i stwarzają jednostce poczucie reprezentowania jej interesów. Instytucje ingerują także w fazy życia człowieka w ten sposób, iż sankcjonują ich odrębność. Faza dorastania, której celem jest nabywanie kompetencji służących w efektywnym realizowaniu ról społecznych ma inne ramy instytucjonalne niż okres działalności zawodowej czy okres emerytalny.

Zróżnicowanie roli instytucji w kształtowaniu wzorów przebiegu życia jest szczególnie widoczne w społeczeństwie polskim. Zdaniem Autora we współczesnym społeczeństwie polskim nastąpiło wyraźne oddzielenie międzypokoleniowe zasobów kompetencji społecznych w pokoleniu osób dorastających, aktywnych zawodowo i wchodzących w wiek poprodukcyjny. Czynnikiem warunkującym taki stan rzeczy są zmiany kulturowe wynikające ze społecznego podziału pracy, zmian w sferze edukacji i wartości polskiego społeczeństwa. Efektem tych zmian jest powstanie konkurencyjnych wzorów przebiegu życia.

Pierwszy z omawianych przez E. Hajduka wzorów określony został jako relacja szkoła – stadion. Charakterystyczne dla tego wzoru jest dążenie do gratyfikacji ekonomicznej, jak i społecznej w pierwszej fazie życia jednostki. Realizacja wzoru szkoła stadion zapewnia współcześnie młodemu człowiekowi osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej obiektywnie mierzonej poprzez osiągnięte wyniki. Realizowanie tego wzoru jest zdaniem Autora niezależne od barier społecznego awansu istniejących w realizacji wzoru podstawowego (szkoła – zawód – emerytura). Istnienie tego wzoru jest zauważalne na poziomie roli ucznia. Rola sportowca i rola ucznia mogą okazywać się sprzeczne, ponieważ są one w różny sposób wartościowane społecznie. Rola ucznia jest niewątpliwie mniej atrakcyjna dla młodego człowieka niż rola sportowca. Osiągnięcia sportowe są nagradzane w krótszym okresie czasu. I ten wzór poprzez kulturę masową jest promowany znacznie silniej niż osiągnięcia edukacyjne wpisane w rolę ucznia.

Kolejny model warunkujący o możliwym przebiegu życia młodego człowieka to relacja szkoła–estrada. Jest on wzorem w znacznej mierze podobnym do mechanizmów kształtujących przebieg życia oparty na relacji szkoła–stadion. Podobną rolę odgrywa tutaj skomercjonalizowana kultura masowa, jak i postrzeganie młodości jako wartości autotelicznej. Zdaniem Autora różnica w obu wzorach wynika z możliwości realizowania wzoru szkoła estrada również w fazie wieku emerytalnego. Uzyskany prestiż i sława jest w tym wypadku mniej efemeryczny. Również w tym przypadku występuje sprzeczność pomiędzy tradycyjną rolą ucznia a normami, które musi spełnić młody człowiek wybierający wzór szkoła–estrada.

Demokratyzacja życia politycznego umożliwia realizację innego wzoru przebiegu życia, a mianowicie wzoru szkoła parlament. Młodzi ludzie wybierający taki wzór mogą dzięki edukacji i własnym zdolnościom osiągnąć sławę i popularność. Realizacja tego wzoru zakłada jednak internalizację wartości przypisanej wybieranej grupie ideologicznej (partii politycznej), co niekiedy może stać w sprzeczności z systemem aksjologicznym obowiązującym w ich rodzinach pochodzenia.

Ostatnim z wymienionych przez E. Hajduka wzorów przebiegu życia jest wzór szkoła–biznes. Ten model obierany jest przez młodych ludzi, którzy zakończyli proces edukacji. Jest on atrakcyjny, ponieważ zapewnia artykulację własnej podmiotowości oraz zaspokojenie dążenia do bogactwa i sławy. Z drugiej strony jest to wzór niezapewniający poczucia bezpieczeństwa społecznego, zwłaszcza gdy realizuje się w niestabilnym systemie gospodarki.

Trzeci rozdział książki zawiera analizę wpływu wzorów przebiegu życia na proces socjalizacji. Skuteczności internalizacji owych wzorów zależy od siły występowania owych wzorów w instytucjach odpowiedzialnych za socjalizację jednostki takich jak np. rodzina, szkoła czy grupy rówieśnicze. W toku rozważań auto podejmuje zagadnienia zróżnicowania poziomu przekazywania wzorów w następujących po sobie fazach życia jednostki. W pierwszej fazie życia człowieka największe znaczenie ma rodzina, szkoła grupy rówieśnicze czy też wyznaniowe. Zmiany zachodzące w jej ramach bezpośrednio rzutują na wybór podstawowego bądź konkurencyjnego wzoru przebiegu życia. Druga faza życia jednostki związana jest z jej wejściem w strukturę ról zawodowych. Wybór określonych wzorów przebiegu życia takich jak szkoła–stadion, szkoła–estrada czy szkoła–parlament przesądza o typach czynności podejmowanych w tej fazie życia przez jednostki realizujące określony wzór. Podobna relacja istnieje także w przypadku trzeciej fazy życia – starości.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż *Kulturowe wyznaczniki biegu życia* to książka ważna zarówno dla zrozumienia procesu socjalizacji młodzieży, jak i mechanizmów regulujących współżycie pozostałych grup społecznych. Niewątpliwą zaletą książki jest korzystanie przez Autora z dorobku wielu dziedzin nauk społecznych oraz imponująca liczba cytowanej literatury.

Autor dostarcza czytelnikowi urozmaiconej lektury, pokazując zarówno rozbudowaną bazę teoretyczną, jak i ilustracje empiryczne otrzymanych rezultatów. Zastrzeżenia może budzić jedynie kilka założeń teoretycznych. Po pierwsze zakłada się tutaj, że jednostka w sposób racjonalny i zaplanowany decyduje o swoich losach życiowych. Założenie takie jest słuszne jedynie w perspektywie analizowania biografii jednostek, którym udało się osiągnąć swój cel. Niestety jest też tak, że wielu sportowców czy ludzi estrady nawet po osiągnięciu celu spadało z piedestału na margines społeczny. Prezentowana koncepcja zakłada również istnienie w polskiej rzeczywistości merytokratycznych zasad dostępu do dóbr uznanych za prestiżowe. Moim zdaniem w dzisiejszym społeczeństwie polskim nie można zapominać o roli poza merytokratycznych sposobów dochodzenia do bogactwa i sławy. Wreszcie ostatnia, ale może najistotniejsza kwestia. Moim zdaniem rozwój nowej subdyscypliny socjologii, jaką jest refleksja nad wzorami przebiegu życia nie powinien zmierzać w kierunku mnożenia wzorów, które z założenia są pewnymi uproszczeniami. O wiele ciekawszy wydaje się sam proces konstruowania sensu, kierowania się takimi wzorami w życiu młodego pokolenia, jak i charakterystyka sposobów radzenia sobie z częstymi niepowodzeniami w dostosowaniu się do obowiązujących wzorów.

Maciej Kokociński